

Úvod, historiografie a vysvětlení některých pojmů

Otázka kosovská je komplexem problémů mezietnických, náboženských, hospodářsko-sociálních, kulturně-politických i mezinárodně právních, vyplývajících z těžkostí soužití místně většinového albánského a menšinového srbského obyvatelstva na relativně malém území v srdci Balkánského poloostrova. Území, které je pro jedny kolébkou národního obrození, místem, na němž vznikly v druhé půli 19. století první státotvorné koncepce, a pro druhé centrem slavného středověkého státu a mytologickým pilířem, tvořícím středobod jejich identity. Na toto území si tak jedni činí nárok na základě práva na sebeurčení a v poslední době stále více i práva historického, druzí mu brání odvolávající se přitom na vlastní právo historické. Na Kosovu se řeší i otázka srbské a albánské národní jednoty, resp. nejednoty, vyplývající z tíživého dědictví dávno již zaniklých habsburské a osmanské monarchie. Jak Srbům, tak Albáncům totiž nebylo z mnoha objektivních příčin umožněno vytvořit přesvědčivou shodu mezi národem a jeho politicko-teritoriálním rámcem. Velké části srbského a albánského národního korpusu tak zůstaly během budování národních států v 19. století (a v případě albánském na počátku 20. století) mimo jejich státní území. Tato nekongruence pak u obou národů v průběhu celé jejich novodobé historie živila a živí nacionalistickou politiku, rozpracovávající sen o jednotném velkém státě všech Srbů, resp. Albánců, tedy o Velkém Srbsku či Velké Albánii, která se právě na Kosovu dostává do vzájemné konfrontace.

Otázka kosovská je tedy střetem principů tak protikladných, že pokusy o jejich řešení v posledních sto padesáti letech vytvářejí prozatím pouze dlouhou historii konfliktů, dominace a nesmiřitelnosti. Kosovský problém latentně dřímal po celou dobu trvání meziválečné Jugoslávie, stal se výrazným politikem v době druhé světové války a byl jednou z klíčových vnitropolitických zkoušek poválečné jugoslávské státnosti. Bylo to Kosovo, kde započaly etnické migrace a osvojování území na etnickém principu, které se později, během válek v Charvátsku a v Bosně a Hercegovině, staly „normálním“ jevem. Kosovské problémy 70. a počátku 80. let 20. století byly v Jugoslávii extrémní, za deset let poté se na jejím území ale staly běžnou normou. Kosovo do jugoslávské praxe zavedlo nové a do té doby v komunistickém jugoslávském systému nemyslitelné diskriminační paradigma – diskriminaci založenou na etnickém, nikoli politickém či ideologickém principu. Z historické distance tak lze kosovské problémy označit dokonce jako katalyzátor, byť ne bezprostřední příčinu, jugoslávské krize konce 80. a 90. let 20. století.

Během desetiletí kosovské krize se ale také jasně ukázalo, že kosovský gordický uzel nelze rozetnout. Přesvědčilo se o tom nakonec také mezinárodní společenství, respektive mocensky vlivné evropské země a USA, jež se rozhodly v roce 1999 letitý kosovský problém vyřešit způsobem dávného makedonského vládce. Jejich akce však od samého počátku postrádala pevný a pečlivě připravený politický plán toho, čeho by měla dosáhnout. Problémy, které se vynořily po zásahu, vyplývající ze specifické kosovské socioekonomické situace, v jejichž pozadí stojí historické reminiscence a resentimenty, západoevropské liberálně demokratické myšlení totiž prakticky nedokázalo pochopit, přijmout a zřejmě ani vyřešit, byť se na první pohled může zdát, že se tak stalo. Kosovský uzel bylo a stále je nutno trpělivě rozplétat, jinak se zdánlivě rozvázaný uzel zasakuje na straně, kde se to nejméně očekává.

Nejvíce se, z historické perspektivy pohlíženo, k poctivému rozplétání kosovského uzlu přiblížila paradoxně Komunistická strana Jugoslávie, vítěz národně osvobozenického boje i kruté občanské války let 1941–1945. Vedena nejspíš upřímnou snahou o odstranění etnického napětí a potření šovinismu, který se právě za války na jugoslávském území manifestoval v nejdrastičtějších formách, snažila se založit novou Jugoslávii na ideologii bratrství a jednoty jugoslávských národů a národností. Jako při všech komunistických pokusech ale tomuto řešení chybělo jediné – demokratičnost, což se také později ukázalo jako zásadní kámen úrazu. V rámci tohoto projektu se jugoslávští komunisté pokoušeli vyřešit i letité problémy kosovské otázky a získat pro něj kosovsko-metochijské Albánce, kteří jihoslovanský stát nikdy nepovažovali za svůj a během jeho předválečného dvaadvacetiletého trvání se proti němu s různou intenzitou bouřili. Ve snaze projevit albánskému etniku co nejvíce dobré vůle proto komunističtí předáci v čele s Josipem Brozem Titem na konci druhé světové války poprvé v historii definovali území Kosova a Metochie jako svébytný politicko-geografický prostor, jemuž vymezili statut autonomie. Problémy Kosova se snažili řešit maximálním zrovnoprávněním albánského etnika, od poloviny 60. let 20. století pak i jeho pozitivní diskriminací a nepřerušovaným mohutným tokem ekonomické pomoci. Ideologické klapky rigidního komunistického myšlení a přesvědčení o jediné možné a správné cestě jim však znemožňovaly vidět hlubší historickou podstatu kosovské otázky, její mytologický, náboženský i nacionálně romantický podtext, což nakonec rozhodlo o neúspěchu komunistického řešení.

Kosovo v literatuře

Je symptomatické, že česká i západoevropská historiografie se o kosovskou problematiku začala zajímat až v době, kdy události v autonomii překročily hranice Jugoslávie a staly se předmětem zájmu politiky mocensky vlivných zemí, a bylo tak zapotřebí osvětlit kořeny a příčiny toho, co „kosovskou otázku“ vyvolalo. Historiografie tedy „pokulhávala“ za výzvami doby a bohužel také často, ovlivněna aktuálními událostmi a jejich politologickým, publicistickým a novinářským výkladem, podlehla dobovým trendům a jednostranným výkladům složitých a nejednoznačných kosovských dějů.

Do roku 1990 se tak, samozřejmě s výjimkou prostředí bývalé Jugoslávie, objevilo pouze minimum prací, zabývajících se kosovskou otázkou ve 20. století. Bezesporu nejzásadnější z nich je spis německého jugoslavisty Jense Reutera *Die Albaner in Jugoslavien* (München 1982), jenž vyšel nedlouho po výbuchu albánských demonstrací na Kosovu v roce 1981. Těmto událostem také věnuje Reuter značnou pozornost a v závěru své práce dokonce publikuje do němčiny přeloženou *Politickou platformu SKJ* – specifické jugoslávské „poučení z kosovského krizového vývoje“. Těžiště práce J. Reutera spočívá v objektivně podané prezentaci vývoje Kosova v rámci Jugoslávie, zejména pak Jugoslávie komunistické. Dílo je založeno na relevantní literatuře, při vylíčení novějších událostí vychází ale striktně z dostupných primárních pramenů. Vzhledem k jugoslávským archivním zákonům, jež umožňují přístup k archivnímu materiálu teprve po uplynutí 30 let od jeho vzniku, byly těmito prameny víceméně pouze noviny, časopisy a statistické ročenky a přehledy. Reutrova práce se stala zcela nezbytným východiskem pro autory 90. let 20. století. Samotný badatel se i poté ke kosovské otázce vyjadřoval v mnoha dalších člancích a studiích.¹

¹ Např. REUTER, Jens: *Bildungspolitik in Kosovo*. Südosteuropa (Regensburg) 32 (1983), s. 8–16; *Arbeitslosigkeit in Kosovo*, tamtéž 303–308; *Die aktuelle Lage in Kosovo*, tamtéž, s. 629–637; *Fachleute für Kosovo. Theorie und Praxis der sogenannten Kaderhilfe*. Südosteuropa 33 (1984), s. 40–49; *Unruheherd Kosovo. Resultat einer erfolglosen Politik*. Südosteuropa 35 (1986), s. 631–644; *Das Kosovo-Problem im Kontext der jugoslawisch-albanischen Beziehungen*. Südosteuropa 36 (1987), s. 718n.; *Die albanische Minderheit in Jugoslawien*. In: Schönfeld, Roland (ed.): *Nationalitätenprobleme in Südosteuropa*. München 1987, s. 133–148; *Die jüngste Entwicklung in Kosovo*. Südosteuropa 38 (1989), s. 333–344; *Die albanische Intelligenz in Kosovo*. Südosteuropa 39 (1990), s. 309–317; *Die politische Entwicklung in Kosovo 1992/93*, Südosteuropa 43 (1994), 18–30; *Die Kosovo-Albaner im ehemaligen Jugoslawien*. In: Brunner Georg – Hans Lemberg (edd.): *Voksgruppen ins Ostmittel- und Südosteuropa*. Südosteuropa-studien (Baden-Baden), sv. 52 (1994), s. 187–193; *Die internationale Gemeinschaft und der Krieg in Kosovo*. Südost Europa, 47 (1998), s. 281–297; *Die innere Situation Serbiens 1998 – Politische Säuberungen im Windschatten der Kosovo-Krise*. Südosteuropa, 48 (1999), s. 1–15; *Serbien und Kosovo – Das Ende eines Mythos*, tamtéž 629–645; *Nationalistische Unruhen in Kosovo – Politik der internationalen Gemeinschaft gescheitert?* Südosteuropa, 23(2003), s. 500–515 aj.

Ani v českém prostředí před rokem 1990 žádná práce, zabývající se přímo kosovskou otázkou, nevznikla. Již ve 30. letech 20. století ovšem zaujal českou veřejnost poutavý etnograficko-folkloristický cestopis s výrazným historickým nábojem, jehož autorem byl malíř a etnomuzikolog Ludvík Kuba. Šlo o jedno z jeho děl, k němuž získal materiál při svých cestách za slovanskou písni, již se věnoval od počátku 90. let 19. století. V knize *Čtení o Starém Srbsku: cesty a studie z roků 1890–1927* (Praha 1932), doplněné množstvím impresionistických kreseb krojů, krajin i architektury, ovšem aktuální dění v oblasti a problematiku srbsko-albánskou velký slovanský muzikolog záměrně opomíjí, ač si jí byl vědom. Ještě předtím, v dobách rakousko-uherských, vyšla publikace předního českého sociálně-demokratického ideologa, novináře a poslance Emanuela Škatuly, jenž ve své knize *Válka na Balkáně. Válečné tažení Bulharska, Srbska, Řecka a Černé Hory proti Turecku* (Praha 1913) jako první u nás objektivněji zachytil problematiku srbsko-albánských vztahů a vůbec albánských národně-obrozenských snah.

V českém odborném tisku se zprávy o Kosovu objevují až koncem 80. let 20. století, a to výhradně jako publikace vydané k 600. výročí bitvy na Kosově poli v roce 1989. Zevrubné pojednání o bitvě, v němž vycházel z nejnovější zejména srbské odborné literatury, tehdy uveřejnil Miroslav Šesták (*Bitva na Kosově poli 1389. Slovanský přehled 75, 1989, s. 449–466*).² K výročí bitvy připravil antologii literárních textů srbských a českých autorů přední český jugoslavista a překladatel ze srbštiny a charvátštiny Dušan Karpatský. Nazval jej příznačně podle prvního verše srbského hrdinského eposu *Co se stalo na Kosovu rovném* (Praha 1990). K politickým událostem na Kosovu se před rokem 1989 česká historiografie nevyjadřovala, ostatně v tehdejších poměrech ani nebylo (a nemohlo) být zvykem zabývat se kritickými událostmi a problémy ideologicky sice jiné, ale přece jen komunistické země.

Po roce 1989 se kosovská otázka a vývoj srbsko-albánských vztahů stala doménou zejména balkanisty a jediného českého albanologa Pavla Hradečného (1938–2006). Jeho tři zevrubné studie – *Kosovská otázka ve vývoji albánsko-jihoslovanských vztahů do roku 1944* (*Slovanské historické studie 20, 1994, s. 76–98*), *Kosovská otázka v albánsko-jihoslovanských vztazích v letech 1941–1944* (In: Dorovský, Ivan [ed.]: *Studia Balkanica Bohemo-Slovaca IV*. Brno 1995, s. 198–206) a *Kosovská otázka v letech 1944–1996 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie* (In: *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha

² Článek k výročí bitvy pod názvem *Osudná bitva srbských dějin* tehdy také vyšel z pera Václava ŠTĚPÁNKA a Libora JANA v časopise *Věda a život* (1989, č. 6, s. 42–43).

1996, s. 127–193) – u nás představují dosud jednoznačně nejucelenější pohled na vývoj kosovské otázky ve 20. století, a to včetně charakteristiky vzdělanostních, kulturních, ekonomických i demografických poměrů na Kosovu, byť Hradečného přístup není prost jistých jednostranností.³ Kosovu věnoval Hradečný i drobnější studie *Kosovo – země bolesti a sváru* (takto se měla jmenovat i kniha, kterou o kosovské otázce připravoval) (Dějiny a současnost 16, 1994, č. 1, s. 45–50) či *Kosovo – konflikt bez konce?* (tamtéž, 21, 1999, č. 3, s. 47–52).

Kosovská otázka je trvalým zájmem také docenta pražské filozofické fakulty Jana Pelikána. Problematice věnoval řadu publicistických textů v českých novinách i časopisech, kosovská tematika činí gros jeho knihy *Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii. Geneze – vývoj – perspektivy* (Praha 1997). V publikaci Pelikán charakterizoval historické příčiny vzniku národnostně promíšených oblastí v jihoslovanském prostředí. V přehledu popsal politiku uplatňovanou vládnoucími režimy vůči sledovaným národnostním minoritám (zejména Albáncům, Maďarům a slovanským Muslimům) v předválečné Jugoslávii, během druhé světové války, v období Titovy federace a následně pak i v etapě prohlubující se krize a rozpadu Jugoslávie, konkrétně v letech 1981–1991. Podrobně pak v práci zkoumá srbsko-albánské vztahy na Kosovu v první polovině 90. let.⁴ Pelikán zpracovával kosovskou problematiku také v českých syntézách *Dějiny jihoslovanských zemí* (Praha 1998)⁵ a *Dějiny Srbska* (Praha 2004),⁶ v nichž, v rozsahu odpovídajícímu celkové struktuře práce, kosovské otázky věnuje značnou pozornost a chronologicky přibližuje i nejnovější kosovské události. Dílčími aspekty kosovské otázky se týž autor zabýval také v sérii pramenně podložených studií i materiálových článků, publikovaných v odborném periodickém tisku.⁷ Naposledy pak v knize *Novými cestami. Kosovo v letech 1958–1969* (Praha 2014).

³ Podrobnější recenze viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Miroslav Tejchman, Pavel Hradečný, Miroslav Šesták: Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie. Praha 1996*. Časopis Matice moravské CXVII, 1998, č. 1, s. 215n.

⁴ Recenze viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jan Pelikán: Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii. Praha 1997*. Časopis Matice moravské CXVII, 1998, č. 1, s. 219n.

⁵ Autory syntézy jsou Miroslav ŠESTÁK (ed.), Miroslav TEJCHMAN, Lubomíra HAVLÍKOVÁ, Ladislav HLADKÝ a Jan PELIKÁN.

⁶ Syntéza je dílem kolektivu pod vedením Jana PELIKÁNA (Lubomíra HAVLÍKOVÁ – Tomáš CHROBÁK – Jan RYCHLÍK – Miroslav TEJCHMAN – Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ).

⁷ Např. *Národnostní otázka v Titově Jugoslávii (Stručný přehled vývoje)*. Slovanský přehled 4 (1992), s. 371–385; *Dva dokumenty o plošném vybírání nelegálně držených zbraní v Kosovu v polovině 50. let 20. století*. Slovanský přehled 91 (2005), s. 475–482; *Žádosti a stížnosti občanů Jugoslávie Ústřednímu výboru SKJ (Příspěvek k sociálním dějinám jugoslávské federace na přelomu 50. a 60. let 20. století)*. Slovanský přehled 88 (2002), s. 79–85; *Dokument o krevní mstě v Jugoslávii koncem 60. let 20. století*. Slovanský přehled 90 (2004), s. 595–611;

Z pozic dobrých znalostí albánských reálií se recentními aspekty kosovského problému zabývá pracovník Ústavu mezinárodních vztahů v Praze, politolog a etnolog, Filip Tesař.⁸ Podobně zasvěcené jsou také práce politoložky Věry Stojarové (Stýskalíkové), jež věnovala velkou část svých vědeckých výzkumů jak problémům kosovské otázky po roce 1990, tak také politickému vývoji sousední Albánie.⁹ Zásadní je především její monografie *Současné bezpečnostní hrozby západního Balkánu. Kritická analýza konceptu Kodaňské školy* (Brno 2007, 295 s.), v níž významné místo zabírá právě analýza nejnovějších bezpečnostních problémů kosovských.

Recentní situaci v oblasti česko-kosovských vztahů, resp. politické a hospodářské kontakty mezi Českou republikou a Republikou Kosovo, přibližuje nejnověji studie Kamila Pikala *Česko-kosovské vztahy*, jež je součástí širší práce *Vztahy Čechů s národy a zeměmi jihovýchodní Evropy* (ed. Ladislav Hladký, Praha 2010, s. 183–197).

Analýzu událostí na Kosovu v 90. letech nabízí také práce Václava Štěpánka *Kosovo od autonomie k protektorátu. Nástin vývoje kosovské otázky od zrušení autonomie po počátek vojenských akcí NATO* (In: Ivan Dorovský: Slavistika a balkanistika. Litteraria humanitas X, Brno 2001), jenž se recentními kosovskými problémy zabýval také v řadě publicistických novinových i časopiseckých textů. V několika dalších studiích pak Štěpánek rozebírá i problémy související s vývojem Kosova v posledním desetiletí trvání Socialistické federativní republiky Jugoslávie (SFRJ) a se ztrátou jeho autonomie.¹⁰ Pokusy o integraci Kosova do

Poznámky k sociální situaci v Kosovu v 60. a 70. letech 20. století. Historický časopis (Bratislava) 58 (2010), č. 2, 313–342.

⁸ Např. TESAŘ, Filip: *Etnické konflikty*. Praha 2007; *Postavení národnostních menšin ve Svazové republice Jugoslávii*. In: Břetislav Dančák – Petr Fiala (edd.): *Národnostní politika v postkomunistických zemích*. Brno 2000, s. 255–332; *Otázka řešení statusu Kosova: vědecký grant Ministerstva zahraničních věcí ČR*. Praha 2005; *Albánští a bosenský muslimové a pokusy o jejich radikalizaci*. In: Filip Tesař – František Šístek – György Lederer: *Islám a jihovýchodní Evropa*. Praha 2009, s. 5–27.

⁹ Např. STOJAROVÁ, Věra: *The Party System of Kosovo*. In: Stojarová, Věra – Emerson, Peter: *Party Politics in the Western Balkans*. Oxon 2010, s. 151–166; *Post-Conflict Reconstruction in Kosovo*. In: Bureš, Oldřich: *Teorie a praxe postkonfliktní rekonstrukce*. Plzeň 2008, s. 61–71; *Otázka kosovská v širším pojetí bezpečnosti*. In: Štěpánek, Václav (ed.): *Současné Srbsko – politika, kultura, Evropská unie*. Brno 2007; STOJAROVÁ, Věra – VYKOUPILOVÁ, Hana: *Populism in the Balkans. The Case of Serbia*. Central european political studies Review, 2-3/X, spring-summer 2008. <http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=335> aj.

¹⁰ *VIII. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska – přelomové datum moderní jugoslávské historie. Příspěvek k objasnění mocenského vzestupu Slobodana Miloševiče*. Studia historica Brunensia LIII (2005), č. 52, s. 179–194; *Antibyrokratická“ revoluce v Srbsku v letech 1988–1989*. Tamtéž, LIV (2006), č. 53, s. 189–223; *Srbské snahy o revizi principů jugoslávské ústavy z roku 1974 (Od konce šedesátých let 20. století do 8. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska v září 1987)*. Slovanské historické studie 31 (2006), s. 101–136. Také např. *Nikdo vás nesmí bit. O některých aspektech počátků politické kariéry Slobodana Miloševiče*. In: MAINUŠ, Petr (ed.): *Slavista s duší básníka*. Sborník k sedmdesátinám Ivana Dorovského. Brno – Boskovice 2005, s. 210–219.

systemu předválečné Jugoslávie věnoval studii *Problémy kolonizace Kosova a Metochie v letech 1918–1945*. (Studia historica Brunensia 57 [2010], č. 2, s. 77–105), genezí kosovské autonomie v Titově Jugoslávii se zabýval v práci *Vznik kosovsko-metochijské autonomie a problémy jejího rozvoje do roku 1966* (Slovanské historické studie, 34 [2009] s. 95–126), nad důsledky jejího zániku se naopak zamýšlí ve studii *Zrušení Kosovské autonomie: Zásadní mezník na cestě k nezávislosti Kosova* (Slovanské historické studie, 32 [2007], s. 351–361). V publikaci *Osídla etnofiletismu: Srbská pravoslavná církev v zajetí kosovského mýtu* (Studia historica Brunensia LIII [2007] č. 54, s. 125–140) pak Štěpánek analyzoval ty aspekty kosovské otázky, které jsou v srbském prostředí mytologizovány a ve formě tzv. kosovského mýtu brání reálnějšímu pohledu většinové srbské populace na recentní kosovskou situaci. Konečně pak své poznatky spolu s detailním archivním výzkumem zúročil v knize *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století* (Brno 2011).

Desetiletí vývoje Kosova po bombardování v roce 1999 zpracovává V knize *Státy západního Balkánu v uplynulém čtvrtstoletí a perspektivy jejich vývoje* Stanislav Tumis (Praha 2016)

V nakladatelství Lidové noviny vyšla v edici Dějiny států v roce 2008 post mortem obsáhlá monografie Pavla Hradečného *Dějiny Albánie*, již k vydání připravil a o chybějící kapitoly doplnil Ladislav Hladký.¹¹ Vzhledem k tomu, že Albánie byla založena jako stát teprve v roce 1912, je logické, že se kniha před tímto datem zabývá celým albánským etnickým korpusem. I po něm však vždy přihlíží také k situaci Albánců mimo území mateřského státu. Systematicky tak přibližuje zejména národně obrozenecké snahy Albánců, vznikající a realizující se na Kosovu ve druhé polovině 19. století a na počátku století 20., přehledně analyzuje také srbsko-jugoslávsko-albánské vztahy v dobách meziválečné Jugoslávie, kosovské poměry zmiňuje v rámci vylíčení albánského protiitalského a protiněmeckého odboje. Velice pečlivě také popisuje rozchod albánského komunistického vůdce Envera Hoxhy s Josipem Brozem Titem zapříčiněný rezoluce Informbyra v roce 1948, jehož důsledky byly na Kosovu přednostně pocíťovány.

Svérázným vkladem do problematiky kosovské otázky představují pohledy prof. MUDr. Rajka Dolečka (1925–1917), jež tento známý dietolog shrnul do publikace *Necenzurované obrazy II. z dějin Kosova a Metohije* (Brno 2009). Autor

¹¹ Autorsky se monografii dále podíleli Virgijl MONARI, František ŠÍSTEK a Pavla HRADEČNÁ BURDOVÁ. Dále jen *Dějiny Albánie*.

není historik, práci však, vzhledem k jeho mimořádné akademické afirmaci, nechybí erudice. O knize nelze říci, že by byla objektivní, již záměr jejího vzniku, jako i všech předcházejících Dolečkových knih o balkánském konfliktu z konce 20. století, je přednostně „bránit srbskou pravdu“. Dílo nicméně přináší a analyzuje řadu nepřiliš známých pramenů. Zaujme i důrazem na souvislosti, obvykle z oportunních důvodů zamlčované.

Kosovské problematice se poměrně zevrubně věnují i některé další publikace z tvůrčí dílny českých historiků, jež jsou ale přednostně zaměřeny na jiná témata. Tak např. Miroslav Tejchman přibližuje ve svém monumentálním díle *Balkán ve válce a revoluci 1939–1945* (Praha 2008) události na Kosovu a v Metochii, spojené s jejich italskou a německou okupací za druhé světové války.¹² Albánskému školství na Kosovu je částečně věnována obsáhlá studie brněnského balkanisty Petra Stehlíka *Makedonsko-albánský spor ohledně založení a činnosti albánské Univerzity v Tetovu (1994–2004)* (Slovanský přehled 92 (2006), č. 3, s. 389–410), zabývající se jinak problematikou makedonskou, atd.

V posledních desetiletích vzniklo také několik publikací, popisujících vlastní zkušenosti autorů s kosovskou realitou po roce 1999, kdy se oblast stala protektorátem OSN. S ostrou kritikou praktik správy UNMIK, neschopné zabránit projevům násilí páchaného kosovskými Albánci na místních Nealbáncích, vystoupil počátkem nového tisíciletí Jiří Dienstbier, první popřevratový československý ministr zahraničních věcí a v letech 1998–2001 zpravodaj OSN pro lidská práva ve Svazové republice Jugoslávii, Bosně a Hercegovině a Charvátsku. Své zkušenosti z této mise shrnul v knize *Daň z krve* (Praha 2002), jež rozhodně není běžnou memoárovou produkcí. Představuje vlastně kombinaci deníkových zápisků s briskními politologickými analýzami a kronikářskými záznamy, které mohou sloužit jako prvořadý historický pramen. Ze stovek jmen, citací a záznamů skládá Dienstbier mozaiku událostí, které v této komplexnosti a podobě ještě nebyly zachyceny ani prezentovány. Spíše publicisticky laděná je naopak kniha Martina Dvořáka *Kosovo na vlastní kůži* (sine loco 2001), jež prezentuje soubor dopisů bývalého primátora Hradce Králové, který se krátce po ustavení správy UNMIK v Kosovu podílel v rámci mise OSN na budování místní správy. Knize ovšem místy chybí patřičný odstup. Sbírku svých reportáží, zasílaných v době eskalace kosovské krize v roce 1999 z Bělehradu do českých deníků a rozhlasu, vydal pod názvem *Zápisky z doby bombardování* (Brno 1999)

¹² Podobně také v jeho další monografii *Ve službách Třetí říše. Hitlerovy zahraniční jednotky*. Praha 1999; dále např. *Německá okupační politika v Srbsku a Banátu za druhé světové války*. Slovanský přehled 81 (1995), s. 1–11 aj.

Václav Štěpánek, tehdejší lektor češtiny na Bělehradské univerzitě. Téměř románově zpracovala své poznatky z působení v kosovských mírových misích Blanka Čechová v knize *Total Balkán* (2011), která je sarkastickou obžalobou neúčinného působení mezinárodního společenství v Kosovu včetně rozkrádání stovek milionů posílaných na humanitární účely.

Kosovské problematice se věnují i některé překladové práce vydané v českém prostředí. Slovinským prizmatem zachycuje v kontextu celojugoslávském kosovské události český překlad díla slovinského, v Itálii žijícího historika Jožeho Pirjevce *Jugoslávie 1918–1992* (Praha 2000), pro rozhodující období bojů o zrušení kosovské autonomie v letech 1988–1989 jsou důležité vzpomínky tehdejšího předsedy jugoslávského prezidia Raifa Dizdareviće *Od smrti Tita do smrti Jugoslávie* (Praha 2002), jež přeložil Miroslav Tejchman. Méně již použitelným, řadou zjednodušení a nepřesností zatíženým zdrojem, je kniha Michaela Weithmanna *Balkán. 2000 let mezi východem a západem* (Praha 1996). Kosovské otázce se ve svém díle *Balkán 1804–1999. Nacionalismus, válka, velmoci* nevyhýbá ani britský publicista Misha Glenny.

Z již jen těžce přehledného množství **anglofonní literatury**, věnující se ovšem zejména kosovským událostem po roce 1990, jsou v souvislosti s Kosovem nejvíce citované dvě zásadní práce, jež shodou okolností vyšly nedlouho po sobě v průběhu jednoho roku. Jde o monografie Noela Malcolma *Kosovo. A Short History* (London 1998)¹³ a Mirandy Vickersové *Between Serb and Albanian: A History of Kosovo* (London 1998).

Zejména práce Malcolmova vyžaduje několik poznámek. Historie území, které nikdy nebylo samostatným administrativním celkem, se píše těžko, zejména, má-li se z něj učinit oficiální historie státu. Noel Malcolm se o to pokusil v (navzdory názvu) obsáhlé monografii. Ambiciózní publikace, založená na studiu v řadě archivů i velmi obsáhlé bibliografii v množství jazyků (800 položek), přesto v některých ohledech nevyzněla zcela přesvědčivě. Zejména středověkou a raně novověkou minulost oblasti, již vykládá pro Kosovo státotvorným způsobem, totiž traktuje v podstatě velmi izolovaně, bez přihlédnutí k širším tokům historie Balkánu. Překvapí přitom, že prakticky zcela pominul jugoslávské archivy, z jihoslovanských zdrojů vychází minimálně i pokud jde o sekundární literaturu. Absenci srbských a jugoslávských pramenů lze ale do značné míry omluvit skutečností, že nové dějiny, pro které jsou nezbytné, zaujímají pouhou osminu práce, jejíž gros spočívá v traktování středověkých a raně novověkých dějin.

¹³ Kniha vyšla taktéž v překladu do bosěnštiny jako *Kosovo: Kratka povijest*. Sarajevo 2000.

V něm mj. zpochybňuje zažitý výklad o Kosovu jakožto „kolébce srbské státnosti“. V knize se přiklání k albánskému národně-obrozeneckému tradování původu Albánců a jejich historického práva na Kosovo a Metochii, zpochybňuje zásadně např. údaje o tzv. velkém stěhování Srbů po roce 1690 apod. Všechny problémy podle něj v podstatě vznikly po osvojení Kosova a Metochie Srbským královstvím v roce 1912. Ovšem do té doby nebylo soužití pravoslavných Srbů a muslimských Albánců rozhodně harmonické, spíše naopak. Zejména středověký a raně novověký aspekt práce vyvolal kritiku v srbských historických kruzích, které reagovaly ostrou, dvojjazyčně vydanou polemikou *Response to Noel Malcolm's Book Kosovo. A Short History / Odgovor na knjigu Noela Malkolma Kosovo – kratka istorija*, již vydal Historický ústav SANU za redakce jeho ředitele Slavenka Terziće (Beograd 2000). Odpověď, vzhledem k tomu, že vyšla bezprostředně po bombardování SRJ, je místy politicky neadekvátně vyhocená. Poměrně úspěšně sice vyvrací některá Malcolmova tvrzení, je ovšem ve své nejbojovnější části sestavena koryfeji srbské historické národovecké školy (Vasilije Krestić, Kosta Mihailović, viz dále) a místy tak některými taktéž značně jednostrannými názory jen nahrává Malcolmovým, začasť i vyhoceným, „proalbánským“ postojům.

Malcolm, jenž pět let předtím vydal podobně kontroverzní knihu *Bosnia. A Short History* (London 1994), tedy svůj kosovský diskurs založil zejména na procesech albánského národního obrození a starších. Výklad dějin 20. století tak v jeho monografii tvoří v podstatě pouze stručný přehled, v němž některé, pro vývoj oblasti i velmi důležité události, ani nezmiňuje (např. akci shromažďování zbraní v druhé polovině padesátých let, označovanou často jako nejhorší příklad porušování lidských práv, k němuž na Kosovu v době socialistické Jugoslávie došlo)!¹⁴

Monografie Mirandy Vickersové je z tohoto pohledu mnohem vyváženější, což se ostatně od badatelky, která se na rozdíl od Malcolmů dlouhodobě zabývá albánskou otázkou, také očekávalo. Badatelka vzbudila již předtím pozornost prací *The Albanians. A modern History* (London 1995) a následnou publikací, již sepsala spolu s Jamesem Pettiferem, nazvanou *Albanija – from Anarchy to a Balkan Identity* (1997).¹⁵ Podává v nich kritický pohled na albánskou politiku v komunistickém a postkomunistickém období a objasňuje také poměr

¹⁴ U nás pouze stručná anotace z pera Miroslava TEJCHMANA: *Noel Malcolm, Kosovo: a Short History. Basingstoke, MacMillan 1998. 504 s. Slovanský přehled 84 (1998), s. 404.*

¹⁵ Také v překladu do srbštiny jako *Albanija – Od anarhije do balkanskog identiteta*. Beograd 1998.

kosovských (a makedonských) Albánců k mateřské zemi i nejnovější vývoj myšlenky albánského národního sjednocení. Problémy kosovské autonomie rozebírala Vickersová také v rozsáhlé studii *The Status of Kosova in Socialist Yugoslavia* (Bradford Studies on Southern Europe 1, 1994). Autorka klade na rozdíl od Malcolma důraz na události moderní historie, snaží se o nestrannost přístupu, velkou pozornost věnuje zejména situaci po rozpadu Jugoslávie.¹⁶

Další často citované práce zaměřují svoji pozornost především ke kosovské krizi posledních dvaceti let – např. kniha Julie A. Mertusové *Kosovo. How Myths and Truths Started a War* (Berkeley 1999), v případě Roberta Thomase (*The Politics of Serbia in 1990s*, New York 1999) pak v kontextu vývoje srbské politické scény. Vyvážený obraz novějších událostí nabízí publicista a novinář Tim Judah v knize *Kosovo – War and Revenge* (Yale University Press 2000), přesvědčivě vyznívají zejména kapitoly, v nichž rozebírá velmocenskou konferenci o Kosovu v Rambouillet a přibližuje následné bombardování Srbska.¹⁷ Užitečný je bezesporu slovník Roberta Elsieho *Historical Dictionary of Kosova* (Maryland 2004),¹⁸ byť k výběru hesel by, jako ostatně u každé encyklopedie, mohla zaznít řada výhrad.

Z desítek **německých knižních prací** o Kosovu, kromě zmiňovaných již děl Jense Reutera, se snahou o neortodoxní pohled vydělují práce rakouského publicisty Malte Olschewského *Der Krieg um Kosovo. Serbiens neue Schlacht am Amsfeld* (Bad Vilbel 1999) a *Der serbische Mythos: die verspätete Nation* (München 1998), a Jürgena Elsässera, jenž upozorňuje na muslimský aspekt kosovské krize v publikaci *Wie der Dschihad nach Europa kam* (2005, kniha ovšem není věnována pouze Kosovu).¹⁹ Opomenout nelze knihu manželů Christine von Kohlové a Wolfganga Libala *Kosovo: Gordischen Knoten des Balkan*

¹⁶ Rozsáhlá recenze viz SIEGL, Erik: *M. Vickers: Between Serb and Albanian (A History of Kosovo)*. New York, Columbia University Press 1998. 328 s. Slovanský přehled 84 (1999), s. 83–85.

¹⁷ Také práce Judaha je zevrubně recenzována ve Slovanském přehledu (88 [2002], s. 106–109) Erikem SIEGLEM.

¹⁸ Elsie je také editorem často citovaného, nicméně jednostranně zaměřeného sborníku *Kosovo in the Heart of the Powder Keg* (New York 1997), v němž jsou publikovány práce předních kosovsko-albánských intelektuálů zasazujících se o kosovské sebeurčení Rexhepa Ismailiho a Rexhepa Qosji a také rozsáhlá práce Christiny von Kohlové a Wolfganga Libala.

¹⁹ V Německu v poslední době vyšla také celá řada knih kritizujících německou účast během bombardování Kosova, problémy propagandy v souvislosti s Kosovem apod. I zde třeba zdůraznit práce Elsässera *Kriegslügen. Vom Kosovokonflikt zum Milosevic-Prozess* (2004); *Kriegslügen. Der NATO-Angriff auf Jugoslawien* (2008); *Vom Kosovokonflikt zum Milosevic-Prozess* (2004); *Kriegslügen. Der NATO-Angriff auf Jugoslawien* (2008); *Kriegsverbrechen. Die tödlichen Lügen der Bundesregierung und ihre Opfer im Kosovo-Konflikt. Mit einem Gastbeitrag von Henry Kissinger* (2000); Günter JOETZE: *Der letzte Krieg in Europa? Das Kosovo und die deutsche Politik* (2001); Heinz LOQUAI: *Der Kosovo-Konflikt. Wege in einen vermeidbaren Krieg. Die Zeit von Ende November 1997 bis März 1999* (2000); Hannes HOFBAUER: *Experiment Kosovo* (Wien 2008) a mnoho jiných, jejichž obsah však tematicky zcela překračuje rámec této práce.

(Wien-Zürich 1992), dlouholetých dopisovatelů z Jugoslávie, která sice není prosta mnoha zjednodušujících tvrzení, přináší však, vzhledem k osobní zkušenosti autorů z 80. let, řadu nepřiliš známých faktů. Faktograficky zajímavá je přehledová publikace Karla Kasera, Wolfganga Petritsche a Robert Pichlera *Kosovo/Kosova. Mythen, Daten, Fakten* (Klagenfurt 1999), jejíž autoři svůj výklad doprovázejí publikováním odpovídajících dokumentů.

V německém jazykovém prostředí vznikla také řada sborníkových publikací, z níž lze vyzdvihnout svazek editorů Jense Reutera a Konrada Clewinga²⁰ *Der Kosovo Konflikt. Ursachen Verlauf, Perspektive* (Wien 2000), či Dunji Melčicové *Der Jugoslawien-Krieg* (Wiesbaden 2007², zde zejména příspěvek kosovského disidenta Skëlzena Maliqiho *Die Politische Geschichte des Kosovo*). Při sledování kosovského vývoje a jeho analýze sehrál nezastupitelnou roli časopis *Südosteuropa*, vydávaný řezenským Südost-Institutem.²¹

V tomto přehledu samozřejmě uvádíme pouze nejstručnější výčet děl, která jsou podle nás pracemi zásadními. Pominout nelze ruskou historickou produkci, z níž se v poslední době záběrem vyčleňuje dílo Jeleny Guskovové *Istorija jugoslavskogo krizisa (1990–2000)* (Moskva 2001), v níž badatelka analýzu nejnovějších událostí na Kosovu podává v celkových souvislostech dějů rozpadu Jugoslávie.

V rámci **socialistické Jugoslávie** se nepociťovala potřeba psát dějiny „kosovské otázky“, marxistická historiografie sledující linii „bratrství a jednoty“ by to ani považovala za „politicky korektní“. Několik zajímavých prací, zabývajících se Kosovem, však přesto vzniklo. V roce 1973 vyšla objemná kolektivní dvojjazyčná monografie *Kosovo – Kosova nekad i danas – dikur e sot* (Priština 1973), politicky zaštitěná komunistickými autoritami kosovské autonomie i Srbské socialistické republiky a sepsaná předními badateli té doby. Podává obraz autonomní oblasti od geografie, přes historii, etnografii, folklór, literaturu až po detailní přehled kosovského hospodářství a zemědělství.

²⁰ Clewing sám, v současnosti ředitel Südost-Institutu, publikoval několik pozoruhodných prací s kosovskou tematikou – např. *Die radikale Kosovopolitik der politischen Opposition in Serbien. Noch ein Grund für eine Internationalisierung des serbisch-albanischen Dialoges*. *Südosteuropa* 44 (1995), s. 513–522; *Geschichte, Bräuche und Kultur in Kosovo*. In: *Woher kommt Labintot?* Regensburg 2010, s. 32–43; *Kontinuität des Kosovo-Konfliktes 1878 bis 2008*. In: Chiari, Bernhard –Kesselring, Agilolf (Hgg.): *Kosovo. Wegweiser zur Geschichte*. Paderborn u. a. 2008, s. 113–123; *Bevölkerungsentwicklung und Siedlungspolitik: Die ethnische Zusammensetzung des Kosovo*. Tamtéž, s. 15–25; *Albanische Fragen, europäische Antworten: Makedonien und Kosovo als Prüfsteine für die EU als internationaler Akteur*. In: Schwarcz, Iskra – Suppan, Arnold: *Quo vadis EU? Osteuropa und die EU-Erweiterung*. Wien-Berlin 2008 (*Europa Orientalis*, 5), s. 447–476 aj.

²¹ Obsah ročníků 31 (1982)– 52 (2003) viz *Jahrgängen der Zeitschrift „Südosteuropa“* <http://www.suedost-institut.de/fileadmin/dokumente/SOEHnhverz.pdf>

Historická část publikace se vyhýbala ožehavým tématům minulosti a soustředila se zejména na komunistickou rezistenci v oblasti během druhé světové války a vznik kosovské autonomie. Odbojová aktivita byla také v centru zájmu jednoho z prvních kosovsko-albánských historiků Aliho Hadriho – zejména jeho publikace *Lëvizja nacionalçlirimtare në Kosovë 1941–1945 /Narodnooslobodilački odbori na Kosovu: 1941–1945* (Priština, alb. verze 1971, srb. 1975) či *Narodnooslobodilački pokret na Kosovu 1941–1945* (Priština 1973). Z jeho pera pochází také řada prací o jugoslávsko-srbsko-albánských relacích, komunistickém hnutí na Kosovu a Metochii a první učebnice historie pro albánské středoškoly. Historie komunistického odboje pochopitelně byla poplatná době svého vzniku, v dílech Hadriho bylo možno spatřit i později stále zřetelnější tendence k přeceňování albánské účasti v odbojovém hnutí. Zajímavý a materiálově poctivý příspěvek k meziválečnému dění na Kosovu poskytla monografie Milovana Obradoviće: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918–1941)* (Priština 1981).

Po smrti Josipa Broze Tita v roce 1980 dochází k postupnému bourání nejrůznějších tabu komunistické doby. Stále charakterističtějším rysem dějepisectví té doby se stává **národovecký koncept**, který se do historiografie promítá v podobě nejrůznějších historických legend, mýtů, etnostereotypů, romantizujících konstrukcí, ale také formou bolestí a resentimentu. Objevují se práce, snažící se dokázat „historické právo“ jednoho nebo druhého národa na území Kosova. K obvyklému repertoáru národoveckého myšlení patří hrátky s čísly obětí srbského nebo albánského „teroru“ (od 15. století do současnosti!), s počty vystěhovalců v důsledku etnického tlaku Albánců nebo represí „srbského režimu“ atd. Vůči nim ovšem není imunní ani část prací recentní mimobalkánské historické produkce. Některých národoveckých tendencí nezůstaly zcela ušetřeny ani díla vůdčích srbských historiků posledních desetiletí, kteří by ovšem jinak jen těžko mohli být obviněni z nacionalismu (Branko Petranović, Ljubodrag Dimić aj.).

Takto pojaté traktování historie předjímal jinak velice zevrubná a solidní práce akademika Dimitrije Bogdanoviće *Knjiga o Kosovu* (Beograd 1986), prakticky první a v mnoha ohledech nepřekonaná publikace zabývající se celostně kosovskou otázkou (s důrazem na starší dobu, neboť Bogdanović byl medievalistou).

Pokud jde o téma, jímž se zabývá náš spis, hovoří srbská historiografie posledních desetiletí obvykle o tom, že vznik autonomií je spojen se snahou

komunistické oligarchie maximálně oslabit Srbsko. Titův establishment pak podle ní nese velkou část viny i na vyhocení etnických tenzí na Kosovu, neboť nijak nereagoval na projevy nesnášenlivosti ze strany albánského obyvatelstva vůči menšinovým Srbům, nesnažil se omezit demografický růst albánské komunity apod.²² Národovecká část historiografie pak většinou přímo obviňuje vedoucí kosovské funkcionáře albánské národnosti, kteří byli u moci od roku 1944, že vědomě kontinuálně navazovali na politiku albánských nacionalistů z doby královské Jugoslávie a druhé světové války. Po celou dobu pak neměli dělat nic jiného než tajně konspirovat proti federálnímu státu a usilovat o vytvoření Velké Albánie. Záměrně přitom měli rozpoutávat nacionalistickou psychózu mezi albánským obyvatelstvem, vytlačovat Srby a Černoorce z řídicích funkcí a stát v pozadí nátlaku na vystěhovávání slovanského obyvatelstva.²³ Ve vztahu k „albánské otázce“ a sebeuvědomovacím albánským procesům je pro srbský národovecký přístup typické zpochybnění samotného práva Albánců na sebeurčení, jehož koncept podle něj nekoresponduje s balkánskou realitou.²⁴

Z per některých národovecky orientovaných historiků samozřejmě vzešla i díla propagandistického charakteru, většina zásadních prací ovšem nepostrádá velice solidní odbornou úroveň. K nejvýznamnějším v tomto směru patří monografie Dušana Batakoviće *Kosovo i Metohija u srpskoj istoriji* (Beograd 1989), či *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija* (Beograd 1998 a 2007²⁵).²⁵ Příkladem „hledáčství“ srbského historického práva na Kosovo je publikace Branislava Krstiče *Kosovo izmedju istorijskog i etničkog prava* (Beograd 1997). Snaha po zdůraznění nepřetržité přítomnosti Srbů na Kosovu, která historické

²² Např. PETRANOVIĆ, Branko: *Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije*. Beograd 1993. Recenze Jana PELIKÁNA na toto dílo viz *Slovanský přehled* 81 (1995), s. 82–85.

²³ Např. CEROVIĆ, Vuksan: *Kosovo, kontrarevolucija koja teče*. Beograd 1989. Recenze Jana PELIKÁNA na toto dílo viz *Slovanský přehled* 78 (1992), s. 83–84.

²⁴ Např. Djordje BOROŽAN ve své studii *Jugoslavija i Albanija u 20. vijeku*. In: *Jugoslovenska država 1918–1998*, Beograd 1999, s. 199–211, shodně s M. Vickersovou tvrdí, že bez velmocenské „náchylnosti“ vůči Albáncům, by se toto etnikum nezmohlo na to, „aby se vlastními silami oddělilo od Turecka a spolu se státy ve svém okolí vybojovalo nezávislost“, aniž by samozřejmě dodal, že s albánským faktorem novodobé balkánské křesťanské národy nikdy nepočítaly. Velkoalbánský projekt byl podle něj od počátku faktorem „narušujícím balkánskou politickou rovnováhu“, poněvadž „zahrnuje celou albánskou populaci bez ohledu na národní, historická a státní práva sousedních národů a států“. Albánie tak i díky tomu měla být vždy považována za nechtěné dítě Balkánu a diplomatickou konstrukci velmocí. Leccos z těchto slov by samozřejmě mohlo být uplatněno stejně tak dobře i na koncepci srbskou (ale také řeckou či bulharskou). Ty ale autor považuje za historicky legitimní.

Z pera téhož autora viz např. také monografie *Velika Albanija – porijeklo – ideje – praksa*. Beograd 1995; *Jugoslovenska država i Albanci I–II* (spolu s Ljubodragem DIMIĆEM), Beograd 1998 a 1999. *Kosovo i Metohija u velikoalbanskim planovima 1878–2000*. Beograd 2001; *Kosovo i Metohija – život živih* (spolu s Vladimírem Stojančevićem a Lj. Dimićem), Beograd 2005.

²⁵ Další monografie Batakoviće, připomínající zejména srbské osídlení Kosova a Metochie a srbské historické právo na tuto oblast, např. *Kosovo i Metohija u srpsko-arbanaškim odnosima* (Priština 1991); *Dečansko pitanje* (Beograd 1989) a desítky studií o srbsko-albánských vztazích.

právo zakládá, také vedla mnohá srbská nakladatelství k tomu, že začala vydávat četné reprinty prací srbských autorů z 19. a první poloviny 20. století, v nichž je popisováno násilí na srbském obyvatelstvu ze strany Albánců v posledních desetiletích osmanské moci, jež mělo za následek opouštění oblasti a změnu její etnické mapy (např. *Savremenici o Kosovu i Metohiji 1852–1912*, Beograd 1988, aj.).

Centrem srbského národoveckého myšlení se již v 80. letech stala Srbská akademie věd a umění (Srpska akademija nauka i umetnosti, SANU), z jejíhož prostředí také v roce 1986 vyšlo známé *Memorandum*, zabývající se mj. postavením srbského národa v Jugoslávii a na Kosovu (albánská národovecká či nacionálně-romantická škola měla své útočiště zejména v prištinském Albanologickém institutu). V posledních dvaceti letech uspořádala SANU několik konferencí o srbsko-albánských vztazích. Příspěvky v konferenčních sbornících podávají obraz o širokém názorovém a badatelském spektru srbských historiků (a také demografů, sociologů a politologů), příznačné ovšem je, že neortodoxní (ve smyslu národoveckém) myšlení je v nich zastoupeno marginálně (*Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991;²⁶ *Srbi na Kosovu i u Metohiji*. Beograd 2006; *Kosovo i Metohija. Prošlost, sadašnjost, budućnost*. Beograd 2007).

V Jugoslávii v té době samozřejmě vznikala i díla „objektivní“ či liberální **provenience**. Velký rozruch způsobila kniha evropsky proslulého záhřebského ekonoma Branka Horvata *Kosovsko pitanje* (Zagreb 1988). Práce byla vlastně jakýmsi pokusem o rozpoutání „civilizované diskuse“ o Kosovu, jak sám autor v předmluvě uvádí. Částečně je ji možno brát i jako reakci na Bogdanovićovu knihu. V atmosféře, jež tehdy zejména v Srbsku v souvislosti s Kosovem panovala, však publikace nenalezla pozitivní přijetí. Autor v ní uváděl mnoho pozoruhodných (a hrozivých) ekonomických ukazatelů, nastoloval „pro a proti“ albánskému právu na republiku a podával v zhuštěné podobě přehled „kosovské otázky“. Právě pro tuto historickou komponentu byl ovšem vůdčími srbskými historiky té doby (B. Petranović aj.) nařčen z diletantismu. V závěru knihy proto autor publikuje poučné diskuse s „národoveckým“ myšlením té doby. Na Horvatův pokus v podstatě navazoval sborník editorů Slavka Gabera a Tončiho Kuzmaniće *Kosovo – Srbija – Jugoslavija* (Ljubljana 1989), zachycující názorové

²⁶ Obsáhlou recenzi na sborník sepsal Pavel HRADEČNÝ: *Srbi i Albanci u XX veku – Serbs and the Albanians in the 20th Century. Series of lectures May 7-10, 1990. Editor Andrej Mitrović. Srpska akademija nauka i umetnosti. Naučni skupovi, Knjiga LXI, Odeljenje istorijskih nauka, Knjiga 20, Beograd 1991, 457 s. Slovanské historické studie 21 (1955), s. 307–314.*

proudy jugoslávsky orientovaných autorů. Po rozpadu Jugoslávie vyvolala mezinárodní pozornost objemná kolektivní monografie editora Nebojši Popova *Srpska strana rata. Trauma i katarza u istorijskom pamćenju* (Beograd 1996), jež shromáždila autory srbské liberální opce, kteří se vyjadřovali k bolestným událostem rozpadu kritickým pohledem „ze srbské strany“. V monografii je publikována řada příspěvků, analyzujících srbské „národovecké“ myšlení a jeho podíl na vyhocení „kosovské otázky“. Jiným příkladem takového pohledu je práce Jasminky Udovički *Kosovo – politika konfrontacije* (Beograd 2001).

Příspěvkem k hlubšímu poznání vzájemných srbsko-albánských vztahů je obširná publikace Petrita Imamiho, v Bělehradě žijícího albánského intelektuála, *Srbi i Albanci kroz vekove* (Beograd 2000). Pozoruhodná je v této souvislosti také publikace Zorana Janjetoviće *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941* (Beograd 2005), v rámci níž autor podává výstižný obraz života albánské menšiny v předválečné Jugoslávii.

Ladislav Hladký ve své publikaci *Bosenská otázka v 19. a 20. století* (Brno 2006) vyslovuje názor, že neobjektivnější práce jihoslovanských historiků pochází z pera těch, kteří delší dobu působili v zahraničí, neboť nebyli přímo ovlivněni procesem dezintegrace své země. Jeho slova, aniž bychom ale ubírali na významu těm autorům, kteří i v srbských resp. jugoslávských poměrech vytvořili práce vzácné objektivity, potvrzuje např. práce Dejana Joviće *Jugoslavija – država koje je odumrla. Uspon kriza i pad četvrte Jugoslavije* (Beograd 2003), v níž je kosovské otázce věnována maximální a obejktivní pozornost.

Geografické, toponymické a etnonymické zvláštnosti

Kosovo je z geografického hlediska vlastně toponymem kotliny, rozkládající se mezi městy Zvečan na severu a Kačanik na jihu, dlouhé 85 km a široké kolem 15 km. V centru kotliny se nachází metropole Priština, na severu Kosovská Mitrovica, jižně od Prištiny pak město Uroševac. Hornatější oblast na východ od Kosovské kotliny je v srbské geografické tradici nazývána Kosovským Pomoravím (s městy Gnjilane, Kosovska Kamenica, Novo Brdo, Vitina). Severovýchod území, jež tvoří dolina řeky Lab s městem Podujevem, bývá někdy nazýván také jako Malé Kosovo (alb. Rrafshi i Llapit).

Metochijská kotlina je větší a rovinatější, 68 km dlouhá a 60 km široká, cele obklopená vysokými pohořími, z nichž nejrozsáhlejší je Šar planina na hranicích s Makedonií a nejvyšší Prokletije (alb. *Bjeshkët e Nemuna/Alpet Shqiptare*) na hranicích s Albánií. Hranici s Černou Horou tvoří Morka Gora. Od Kosovské

kotliny je Metochie oddělena rozsáhlou Drenickou vysočinou a několika menšími vrchovinami. Za metochijská centra jsou tradičně považována města Peč, Djakovica a Prizren.

Samotný název autonomní oblasti byl a je předmětem srbsko-albánského sporu, jako ostatně téměř vše ostatní. Toponymum *Kosovo* (alb. *Kosova*) je nejspíš odvozené od starého slovanského názvu území rozkládajícího se na západ od Prištiny, jmenovaného v pramenech jako „Kosovo pole“. Objevuje se teprve po bitvě, jež se na Kosově poli uskutečnila v roce 1389. V administrativním smyslu však je toponymum *Kosovo* používáno až v tureckých dokumentech 19. století, kdy označuje název vilájetu (provincie), ovšem zcela jiného územního rozsahu než v současnosti. Kdy přesně se objevuje název *Metochie* není zcela zřejmé. Jeho etymologie vychází z řeckého slova *metoch*, označujícího klášterní léno. Muselo však vejít v užívání před tím, než území obsadili Turci. Ve středověku byla část dnešní *Metochie* označována také jako *Hvosno*. Konstantin Jireček ve své monografii *Geschichte der Serben* při popisu tohoto území zdůrazňuje, že „celá ta rovinatá oblast si (od středověku – pozn. V. Š.) dodnes zachovala jméno *Metohie*“.²⁷ O Metochii v 19. století běžně hovoří např. Vuk Stevanović Karadžić. Albánci ovšem pojem *Metochie* neznají. Používají pro oblast toponymum *Dukagjin* či *Dukagjinské plató* (alb. *Rrafshi i Dukagjinit*), pojmenované podle državy stejnojmenného středověkého feudálního rodu. Jde ovšem širší pojem, označující i přilehlou oblast Albánie.²⁸ Toto toponymum se v souvislosti se zájmovou oblastí poprvé oficiálně objevilo jako součást názvu komunistického *Národně osvobozeného výboru pro Kosovo a Dukagjin* v prosinci roku 1943.

V dobách národního obrození používali Srbové pro oblast běžně název *Staré Srbsko*, jež má ovšem také širší význam. Označuje bývalé jádrové území srbského středověkého státu, tedy nejen Kosovo a Metochii, ale také Rašku (známou v osmanských dobách jako *Novopazarský sandžak*) a severní Makedonii. Na část území budoucí autonomie se vztahoval i název *Jižní Srbsko*, používaný po roce 1912 zejména pro Makedonii.

Označení *Kosovo* pro převážnou část zájmového území poprvé používají materiály italské okupační správy v letech druhé světové války. Tyto dokumenty vycházely obvykle důsledně z albánské terminologie, a svědčí tak o

²⁷ JIREČEK, Konstantin: *Istorija Srba II*. Beograd 1981, s. 164.

²⁸ MALIQI, Shkëlzen: *Die politische Geschichte des Kosovo*. In: Melčić, Dunja (ed.): *Der Jugoslawien-Krieg*. Wiesbaden 2007², s. 121.

tom, že již tehdy většina albánského obyvatelstva tento název chápala jako toponymum celé oblasti.

Po druhé světové válce byla nově založená a hraničně vymezená autonomie nazvána *Kosovem a Metochii* (srb. Kosovo i Metohija, KiM), což se v komunistické administrativě, libující si po sovětském vzoru ve zkratkách, obvykle zkracovalo na *Kosmet*. V roce 1968 prosadilo kosovsko-albánské komunistické vedení oblasti jednoslovný název *Kosovo* (alb. Kosova). Učinilo tak ve snaze odstranit z názvu toponymum aludující na středověký status území v rámci srbského státu.²⁹ V březnu roku 1989 naopak tehdejší srbský establishment v čele se Slobodanem Miloševićem vrátil do nově přijaté ústavy, jež autonomii v podstatě rušila, opět název *Kosovo a Metochie*, což ovšem albánská většina v oblasti nikdy zpětně nepřijala. V naší práci budeme tam, kde hovoříme o oblasti jako celku, používat toponymum *Kosovo*, v konkrétních případech, tam, kde se bude jednat pouze o západní část oblasti, budeme využívat i pojem *Metochie*.

Do roku 1968 se v Jugoslávii používalo v jihoslovanských jazycích pro kosovské Albánce etnonymum *Šiptar*, vzniklé srbocharvátskou výslovností albánského slova *Shqiptar*, tedy obyvatel *Shqipërie*, jak samotní Albánci nazývají jak Albánii, tak albánský etnický prostor. Toto etnonymum, které používali i kosovsko-albánské představitelé, se začalo masověji objevovat v politických i vojenských dokumentech v období druhé světové války. Vystřídalo tehdy dřívější slovanské etnonymum pro Albánce *Arbanasi* nebo turecké *Arnauti*. Podle některých badatelů používání názvu *Šiptar*, což je v podstatě vlastní národní jméno všech Albánců (*Shqiptarët*), mělo, i s ohledem na blízkou spolupráci jugoslávských a albánských partyzánů, zdůraznit jednotu albánského národa na Kosovu a Metochii a v Albánii. V praxi však velice brzy došlo k regionalizaci tohoto etnonyma, které pak i v pozdějších letech označovalo příslušníka albánského etnika žijícího na území Jugoslávie, zatímco k pojmenování obyvatel Albánie se užívalo etnonymum *Albanac*. Tendence k vystřídání etnonyma *Šiptar* označením *Albánec* (srch. Albanac) se začala objevovat po tzv. brionském plénu ÚV SKJ v roce 1966 a nakonec byla v roce 1968 i kodifikována. Jistým automatismem označení *Šiptar* ještě nějakou dobu přežívalo, ale stále více získávalo spíše pejorativní charakter, zejména bylo-li vyslovováno příslušníky jiného národa, především Srby a Makedonci.³⁰ Podobně

²⁹ Požadavek a zdůvodnění změny názvu oblasti se zachoval v rozboru, zaslaném předsedou kosovsko-metochijského parlamentu Fadiljem Hoxhou J. Brozu Titovi v dubnu 1968. Viz Archiv Josipa Broza Tita (AJPT), fond Kabinet předsedníka republiky (KPR) II-2, kart. 58. Citováno podle SIMIĆ, Pero: *Raspeto Kosovo. Dokumenta o Kosovu i Metohiji*. Beograd 2006, s. 71–83.

³⁰ V druhé polovině 80. let 20. století, v době růstu nacionalistických tenzí, získalo slovo *Šiptar* natolik negativní konotaci, že jeho používání bylo možno přirovnat k užívání slova *Negr* v rasistickém kontextu USA. Viz POPOVIĆ, Srdja M.: *Put u varvarstvo*. Beograd 2000, s. 269.

z albánské strany existuje vedle oficiálního etnonyma *Serbe, Serbët* (Srb, Srbové) pohrdlivé označení *Shkau, Shkjah*.

Kosovské albánské obyvatelstvo se postupem doby zcela identifikovalo s Kosovem, jakožto s čistě svým etnickým prostorem. Zdůraznění kosovského původu se tak začalo objevovat v dnes běžně používaném etnomymu *Kosovar*, jež v sobě skrývá význam „Albánc z Kosova“. Chtějí-li Srbové zdůraznit svůj kosovský původ, pak tak činí etnonymem *Kosovac*.

Dřívější administrativní rozčlenění území s albánským etnikem

Poukázali jsme již výše na skutečnost, že Kosovo nebylo ani v období středověkého srbského státu, ani během staletí vlády osmanské říše, považováno za jednotný historicko-geografický prostor. V 17. století v rámci administrativního členění osmanské říše byla naše zájmová oblast rozdělena do tří sandžaků (krajů), v 19. století pak její území zahrnovaly dva vilájety (provincie, jež tvořilo několik sandžaků). Po balkánských válkách v roce 1912 si nově dobyté území mezi sebe rozdělily dva vítězné balkánské koalice – Srbské království a Černoohorské království, a to tak, že Kosovo s Kosovským Pomoravím a Prizrenskou kotlinou získalo Srbsko, zbytek Metochie pak Černá Hora. Poté co byla oblast od zimních měsíců roku 1915 do podzimu roku 1918 okupována Rakousko-Uherskem a Bulharskem, přešla v prosinci roku 1918 jako bývalá součást Srbského a Černoohorského království automaticky do nově vzniklého Království Srbů, Charvátů a Slovinců (dále jen Království SHS).

V rámci administrativní reformy Království SHS byla v roce 1922 celá země rozdělena na 33 krajů (oblastí), které záměrně, po francouzském vzoru, neakceptovaly hranice starých historických zemí. Území dnešního Kosova, ač, jak znovu zdůrazňujeme, do té doby nikdy nebylo geograficko-politicky jednotné, bylo tehdy rozděleno tak, že větší jeho část se nacházela v rámci *Kosovské oblasti*, v menších částech pak v oblastech skopské a zetské. Albánské obyvatelstvo ovšem bylo výrazně početně zastoupeno i v oblastech vranjské, rašské a bitoljské.³¹

Po vyhlášení královské diktatury v roce 1929 došlo k novému administrativnímu rozčlenění státu. Vyšší idea národního unitarismu (tzv. integrálního jugoslávství), prosazovaná králem Alexandrem, byla zabudována do *Zákona o názvu a rozdělení Království na správní území*, platného od 3. října 1929. Tímto zákonem byl původní název státu Království Srbů, Charvátů a

³¹ BOROZAN, Djordje: *Osnovni principi zaštite manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca 1919.–1921. i Albanci u Kraljevini Jugoslaviji*. In: *Dijalog povjesničara-istoričara* 2. Zagreb 2000, s. 373.

Slovinců změněn na Království Jugoslávie, jež se administrativně členilo do devíti bánovin. Také při jejich vzniku, v souladu s ideologií integrálního jugoslávství, nebyly brány v potaz ani názvy dřívějších historických zemí. K vymezení bánovin využívali jejich tvůrci geograficko-ekonomického principu, nové správní celky pojmenovali podle dominantních řek. Při dělení území na bánoviny se ovšem částečně vyšlo vstříc charvátským požadavkům a charvátské historické země proto byly většinou začleněny do dvou bánovin – Sávské a Přímořské. Slovinské země se nacházely v jediné – Drávské – bánovině. Velkou roli při vymezování bánovin zjevně hrál také požadavek srbských kruhů, že by zejména oblasti Jižního Srbska měly být rozděleny tak, aby v žádné z nich netvořilo většinu obyvatelstvo neslovanské, resp. nesrbské. Srbské (resp. černoorské) etnikum tak mělo převahu v pěti bánovinách – Moravské, Drinské, Dunajské, Zetské a Vardarské. V rámci Vardarské bánoviny se tak ocitla jak celá Makedonie, tak oblasti dnešního jižního Srbska a také část Kosova. Stará Černá Hora byla začleněna do Zetské bánoviny spolu s jižní částí Dalmácie, Západní Metochií, Hercegovinou a částí Bosny a Novopazarského sandžaku. Vojvodina se cele nacházela v rámci Dunajské bánoviny, Bosna a Hercegovina připadla do bánovin Drinské, Vrbasské, Přímořské a Zetské.

K další změně územního rozdělení došlo 26. srpna 1939, kdy byla ze Sávské a Přímořské bánoviny a z okresů Dubrovnik, Šid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Fojnica a Travnik zformována Charvátská bánovina, která tak sjednocovala všechny charvátské historické země. Podobná organizace srbských zemí již, vzhledem k zahraničněpolitickým problémům, nebyla vytvořena. Oblasti osídlené albánským živlem tak v rámci administrativního členění Království Jugoslávie zůstaly zahrnuty v bánovině zetské, moravské a vardarské.

Kosovo a Metochie tak byly poprvé jako jednotný celek definovány až jugoslávskými komunisty, a to již před druhou světovou válkou, v roce 1937. Tehdy totiž vznikl *Oblastní výbor Komunistické strany Jugoslávie pro Kosovo a Metochii*. V té době, při marginálním vlivu, jaký tehdy komunistická strana měla, ale byla tato skutečnost významná právě a jen pro několik desítek tehdejších kosovsko-metochijských členů komunistické strany. Nicméně základ pozdější autonomie je nutno hledat právě v tomto činu, z hlediska tehdejší politické situace v Jugoslávii zcela bezvýznamném.